

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЇ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

М. І. Марчук

Анотация: Статтю присвячено проблемі визначення сутності права Європейського Союзу як правового феномена сучасної Європи, для якої характерний специфічний правопорядок і правова система, що склалася на межі міжнародного й національного права держав-членів. Досліджено різні підходи вчених до визначення даної правової системи. Відзначено особливі, характерні лише для даної правової системи ознаки, котрі дозволяють іменувати її „наднаціональним правом”. На основі аналізу характерних рис даного правового явища сформульовано авторське визначення Права Європейського Союзу як системи права.

Ключові слова: Європейський Союз, Право Європейського Союзу, Європейське право, правова система.

Аннотация: Статья посвящена проблеме определения сущности права Европейского Союза как правового феномена современной Европы, для которого характерен специфический правопорядок и правовая система, сложившаяся на грани международного и национального права государств-членов. Исследованы различные подходы ученых к определению данной правовой системы. Отмечены особые, характерные только для данной правовой системы признаки, позволяющие именовать ее „наднациональным правом”. На основе анализа характерных черт данного правового явления сформулировано авторское определение Права Европейского Союза как системы права.

Ключевые слова: Европейский Союз, Право Европейского Союза, Европейское право, правовая система.

Summary: The article is devoted to the problem of concept definition of the European Union Law as a legal phenomenon of modern Europe. The different approaches to define the notion „European Union Law” are considered.

Key words: European Union, European Union Law, European law, legal system.

Стрімкий розвиток міждержавних відносин у другій половині ХХ століття призвів до певної поляризації владних впливів у світі. Це стало однією з визначних передумов виникнення ідеї „Об'єднаної Європи” та її поступової реалізації на базі економічно орієнтованих Співтовариств. Необхідність урегулювання взаємовідносин держав на Європейському континенті, що характеризувалися характерними лише для них особливостями, привело до появи нової, відмінної від класичних, системи права.

Зважаючи на динамічний характер правової системи „Об'єднаної Європи”, її відмінність від традиційних правових систем, а головне – на те, що вона й досі перебуває на стадії становлення, питання щодо її юридичної природи й досі залишається відкритим. Зокрема, у новітній правовій науці доволі гостро стоїть питання визначення сутності правового феномену сучасної Європи (в якості загального пропонуємо взяти збірний термін „Право Європи”) та його дефініції, що й зумовлює актуальність теми нашого дослідження.

Слід зазначити, що значний внесок у вивчення і розвиток правової системи Європи зробили вчені всіх європейських держав, у тому числі російські фахівці з міжнародного права Ю. Колосов і В. Дурденевський, англійські дослідники В. Кернз і К. Дейвіс, італійські науковці Л. Джероза і В. Джамбатіста, німецькі правознавці В. Моддерман і К. Цвайгерт,

французькі державознавці А. Люшер і Е. Поньон. Серед українських авторів варто відзначити Є. Харитонову, А. Довгерта, І. Грицяка, Р. Якубова, О. Шморгуна. Проте питання правової дефініції та співвідношення між наявними правовими термінами лишається й досі відкритим.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб, на основі аналізу наявних наукових підходів та виходячи із сутності та якісних ознак дати власне визначення цьому правовому феномену, не претендуючи на наукову категоричність.

Переважають у правових працях такі твердження: «Право Європи – це Європейське міжнародне право», «Право Європи – це Європейське право», «Право Європи – це Право Європейського Союзу» і «Право Європи – це Право Європейського Співтовариства». У сучасній правовій науці відсутня чітка позиція щодо визначення та співвідношення даних категорій. Суперечки про самостійність чи автономію права Європи, як особливої правової системи, не лише не вщухають, але й поглиблюються з кожним новим розширенням складу Євросоюзу.

Доволі часто спеціалісти, які вивчають правові проблеми європейської інтеграції, дотримуються думки, що право Європи – це лише регіональний чи субрегіональний різновид міжнародного права. Така точка зору характерна для широкого кола учених російської міжнародно-правової

школи [1; 2]. Значною мірою це відбувається тому, що сьогодні держави Європи беруть активну участь у становленні та розвитку норм саме міжнародного права; крім цього акцент робиться на тому, що «регіональні міжнародно-правові акти посилюються на пріоритетне значення Статуту ООН та основних принципів міжнародного права» [2, с. 7].

На ставлення європейських держав до суті та змісту міжнародного права вплинули дві світові війни, театром яких став саме Європейський континент. Розуміючи необхідність недопущення у сучасному світі військових конфліктів і загрози, яку вони несуть, європейські держави стали приділяти значну увагу питанням забезпечення миру та безпеки як у своєму регіоні, так і в цілому світі. Яскравим прикладом цього стало створення Організації Об'єднаних Націй. Посилення економіки європейського регіону у післявоєнний період привело до розвитку й інших галузей міжнародного права, зокрема економічного права, морського права, повітряного права та ін.

Проте говорити про самотній характер саме європейського міжнародного права не приходиться, оскільки за цілями, засобами та суб'єктами воно нічим не відрізняється від, наприклад, африканського міжнародного права. Тобто на перше місце має ставитися не територіальний критерій (наприклад, регіональний), а самотній характер розвитку правової системи, наявність характерних для неї новаторських ідей та неординарних підходів, а також система власних суб'єктів та джерел.

Термін „Європейське право” є поняттям узагальненим, що охоплює різні за юридичною природою феномени. У кожному конкретному випадку, коли мова йде про європейське право, необхідно уточнювати, про що саме йдеться.

Найбільш поширеним є розуміння європейського права у двох вимірах – широкому та вузькому. Під європейським правом у широкому значенні розуміють правове регулювання відносин у Європі, які охоплюють організацію та діяльність усіх суб'єктів міжнародного та національного рівня, всю сукупність економічних, соціальних, політичних, наукових і культурних відносин. Тобто мова йде про регіональне право у всіх його вимірах. Європейське право у вузькому значенні – це право Європейських Співтовариств, доповнене правом Європейського Союзу (далі – ЄС).

При цьому слід чітко розмежовувати поняття „Право Європейського Співтовариства” та „Право ЄС”. Перший термін належить до правового масиву, яким охоплювалося правове регулювання інтеграційних процесів на теренах Західної Європи до 1992 року, тоді як останнім охоплюється правове регулювання в межах ЄС з урахуванням положень Маастрихтського договору від 7 лютого 1992 року та Амстердамського договору від 2 жовтня

1997 року.

Саме термін „Право ЄС” багато дослідників тлумачать як такий, що має обмежене застосування, оскільки правовими актами ЄС регулюються відносини у межах Європейського Співтовариства, тобто саме економічна діяльність та її похідні види (кредитно-фінансовий сектор і ринок страхових послуг, митна справа, соціальне забезпечення), а діяльність у межах двох інших „стовпів” ЄС (співробітництво у галузі внутрішніх справ і охорони правопорядку і спільна політика в галузі зовнішніх відносин і оборони) традиційно регламентується не правовими актами, прийнятими законодавчими органами ЄС, а політичним співробітництвом урядів держав-членів, яке може оформлюватися домовленостями відповідних національних органів державної влади, політичними ініціативами, спільними заявами тощо [3, с. 9].

Проте, розглядаючи право ЄС у його формах та проявах (тобто характеризуючи, чим воно є, або чим не може бути), можна зазначити, що його норми, незалежно від джерела їх походження, спрямовані на регулювання діяльності й політики ЄС. Причому у вузькому значенні вони можуть існувати у формах міждержавних договорів, нормативно-правових актів, які приймаються інституціями Союзу, загальних принципів права, що призначені для роз'яснення і доповнення договорів та законодавства, рішень судових органів (Суд ЄС і національних судів) як на рівні ЄС так і на національному [3, с. 29].

У ширшому розумінні право ЄС також включає в себе рекомендаційні акти і позиції (так зване „м'яке право”), внутрішні норми інституцій (рішення, що забезпечують внутрішню організаційну діяльність), дискусійні матеріали Європарламенту, різноманітні офіційні повідомлення інституцій ЄС третім сторонам та загальні принципи міжнародного права. При цьому не завжди можна погодитися із твердженнями окремих авторів (зокрема К. Дейвісом) щодо того, що право ЄС не включає в себе норми, що регулюють діяльність інших європейських організацій. Підтвердженням цьому може слугувати хоча б Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 рік), котра є міжнародним стандартом у цій галузі і, не зважаючи на той факт, що вона належить до сфери дії Ради Європи, повністю визнається і використовується в діяльності Суду ЄС.

Саме дане право є особливим правовим феноменом, для якого характерний специфічний правопорядок і правова система, що склалася на межі міжнародного та національного права держав-членів. Тому ми вважаємо доцільним нову правову систему, що склалася у Європі іменувати саме „Право Європейського Союзу” і на підтримку цієї дефініції пропонуємо такі аргументи:

По-перше, неможливо не звернути увагу на той факт, що юридична сутність Права Європи змінювалася протягом усіх етапів його розвитку. Першим джерелом цієї правової системи був Договір про створення ЄОВС, котрий за своєю суттю є міжнародним договором. Відповідно право Європи зародилося і на початкових етапах розвитку було переважно міжнародно-правовим феноменом, складовою частиною міжнародного публічного права. Проте передача державами-членами ряду суверенних повноважень інституціям Спільнот поступово веде до відокремлення їх правової системи від міжнародного права. Слід зазначити той факт, що головним об'єктом регулювання міжнародного права є відносини між незалежними державами, а основним джерелом – міжнародний договір, тоді як право Європейських спільнот, подібно до права національного, врегульовує суспільні відносини за участю усіх суб'єктів і, у тому ж числі юридичних та фізичних осіб. При цьому основними формами правового регулювання стають нормативний акт та судовий прецедент. Це, на думку російського правознавця С. Кашкіна, говорить про еволюцію Європейського права у бік національного права [4, с. 104].

Проте право ЄС не є аналогом національного права, оскільки ЄС поки що не є державою і достеменно не відомо, чи взагалі такою колись стане. Отже, можна зробити висновок, що право ЄС, яке виокремилася з міжнародного права і не злилося з правом національним, на сьогодні є самостійною правовою системою зі своїми джерелами, формами правотворчості й правозастосування та механізмами захисту юридичних норм від правопорушень, котрі, до речі, у міжнародному праві відсутні.

По-друге, розглядаючи питання про характеристику права Європи необхідно взяти до уваги позицію самого ЄС, котра була розроблена і сформульована перш за все у рішеннях Суду Європейського Співтовариства. У справах Ван Генда, Кости, Сімменталь та інших Суд, спираючись на чітку аргументацію, характер створених інтеграційних об'єднань та їх природу, зазначив, що право Європейських Співтовариств не можна ідентифікувати ні з національним правом держав-членів, ні з міжнародним правопорядком. Суд у своїх рішеннях встановив, що це самостійна правова система, існування якої зумовлене наділенням Спільноти суверенною владою і створенням інститутів щодо її здійснення. Підтверджуючи особливу природу Європейської спільноти та її правової системи, Суд у справі Ван Генда вказує, що «держави-члени визнають право Союзу джерелом, до якого громадяни можуть звертатися в національних судах» [5, с. 46].

На початку 90-х років Суд по-новому визначив сутність європейських спільнот та їх правової системи: «договори створили новий

правопорядок ... суб'єктами, якого є не тільки держави-члени, але і їх громадяни» [6], а «Договір про ЄЕС створив свою власну правову систему, котра є складовою частиною правових систем держав-членів ... суб'єктами цієї правової системи є не тільки держави-члени, але й їх громадяни» [7].

Основні кваліфікаційні принципи права ЄС, котрі визначають співвідношення цієї системи з національним правом держав-членів, отримали офіційне підтвердження в основоположних актах Європейських Спільнот. Так, у Протоколі про застосування принципів субсидіарності і пропорційності, котрий був схвалений при підписанні Амстердамського договору та доданий до договору про ЄС, записано, що «при застосуванні принципів субсидіарності і пропорційності поважаються загальні положення та цілі Договору, особливо стосовно повного збереження здобутків Союзу і підтримки балансу між інститутами; при цьому не зачіпаються розвинуті Судом принципи співвідношення національного права і права Союзу» [5, с. 47].

Отже, позиція ЄС і держав-членів щодо права ЄС є досить чіткою і недвозначною.

По-третє, слід зважати на той факт, що право ЄС має комплексний об'єкт правового регулювання. Воно регламентує різноманітні суспільні відносини і, як система права, поділяється на окремі галузі та інститути, як публічно-правові, так і приватно-правові, що говорить про рецепцію традицій Римського права, та твердження римського юриста Домініція Ульпіана про те, що: «Право складається із двох частин: публічної і приватної. Публічним є право, яке стосується статусу римської держави в цілому; приватне належить до матеріальної вигоди окремих суб'єктів» (D.1.1.1.2).

Поділ права на публічне та приватне був сприйнятий після розпаду Римської імперії іншими народами і збережений до наших днів, не зважаючи на те, що змінювалися правовідносини та види держав. Саме рецепцією римського права у європейське можна пояснити той факт, що в останньому переплітаються норми публічного і приватного права.

Саме приватне право разом із правом публічним у сукупності утворює єдину загальну (наднаціональну) систему об'єктивного права, що є складовою частиною цивілізації (культури), і недооцінка якоїсь із згаданих сфер призводить до деформації всієї правової системи, її однобічності [8, с. 43].

Окремо слід вказати на той факт, що досвід Римської імперії у вирішенні міжнародних проблем був врахований ще у період Середньовіччя і призвів до вироблення загальних правових принципів та ідей, котрі лягли в основу особливої міжнародно-правової системи, яка діяла в Європі і елементи якої ввібрало в себе і Право ЄС. Значний вплив на європейське міжнародне право мала також християнська

церква, яка претендувала на всесвітнє правління у межах єдиної християнської держави.

Юридична сутність Права ЄС визначається не лише самостійністю цієї правової системи, але й тим, що вона має новий, нестандартний характер, а тому й не вписується у багатовікові традиції класичних правових систем, таких як міжнародне чи національне право. Саме, зважаючи на особливий характер даної правової системи в теоретичній літературі, її почали іменувати „наднаціональним правом” [4, с. 105]. Ця назва повністю перекликається із теорією верховенства права ЄС [9, с. 130-136], рішеннями Суду ЄС [10, с. 16-17, 111-119 та ін.] та статтями 1-6 проекту Конституції ЄС.

По-четверте, особливий характер права ЄС проявляється і в іншій його ознаці. Як нова правова система, Право Союзу виникло і розвивається на базі накопичених поколіннями правових традицій держав-членів, поєднує у собі їх досягнення. А оскільки до ЄС входять держави, що належать до англосаксонської і континентальної «правових сімей», то правова система Союзу є синтезом традицій як романо-германського так і загального права, причому вплив першого є набагато сильнішим [4, с. 106].

По-п'яте, специфіка права Європейського Союзу полягає також у його підвищеній гнучкості, зважаючи на яку його називають правом інтеграційним. На нашу думку, цей термін досить повно відображає суть права Євросоюзу, але ми не згодні з тим, що це явище тимчасове. У цьому випадку мова йде про іншу, більш динамічну природу права, котра, наче вода, покликана заповнювати усі прогалини і порожнини консервативного у своїх вподобаннях та звичках суспільства.

По-шосте, особливістю права ЄС є його предметна юрисдикція, котра постійно розширюється і видозмінюється, оскільки вже на початку існування Європейських Спільнот передбачалась можливість у межах статті 235 (сьогодні стаття 308) створення Радою нових повноважень, для забезпечення побудови спільного ринку. Ті ж цілі переслідує і розроблена Судом ЄС концепція зовнішнього супроводу, яка дозволяє Союзу брати участь у міжнародних переговорах та укладати угоди, якщо вони є певним продовженням внутрішніх повноважень Союзу. Важливо також врахувати, що складна внутрішня будова ЄС і розбіжності у правовому режимі Співтовариств, а також другої і третьої опор Союзу також певною мірою вплинули на предметну юрисдикцію як самих інтеграційних утворень, так і діючої у їх межах системи права [5, с. 49].

Між тим, сфера застосування права ЄС, обсяг врегульованих ним відносин і методи регулювання значною мірою залежать від компетенції ЄС.

Лісабонський договір у статтях 1-12

передбачає виключну і змішану компетенцію ЄС, а також встановлює деякі спеціальні компетенції – з координації та підтримки економічної політики, політики зайнятості держав членів та ін. В окремих галузях методи й обсяг здійснення компетенції ЄС уточнюється у правових положеннях щодо даних сфер діяльності.

Характеризуючи предметну юрисдикцію права ЄС, необхідно звернути увагу на особливий механізм розширення сфери його дії. Установчі договори, включаючи проект Конституції, передбачають, що в окремих випадках, якщо для досягнення цілей ЄС необхідним є прийняття акту чи вчинення певних дій, які прямо не передбачені установчим актом, то відповідне рішення може бути прийняте Радою за рекомендацією Комісії і при схваленні Європарламентом за умови згоди. Проте застосування цього механізму має обмежений характер.

Виходячи з вищезначеного можливо зробити такі висновки щодо юридичної суті Права ЄС:

1. Право ЄС – це самостійна правова система по відношенню до „класичних” систем, таких як національне та міжнародне право.

2. Право ЄС має наднаціональний характер, і його правосуб'єктність реалізується в рамках конкуруючої компетенції ЄС та окремих суб'єктів чи їх утворень.

3. Право ЄС є правом інтеграційним за своєю суттю.

4. Право ЄС є комплексною правовою системою, котра поєднала у собі риси як національного, так і міжнародного права, як „континентального”, так і англосаксонського права. При цьому слід зазначити, що у праві ЄС є і власні унікальні юридичні конструкції, які вперше тут опрацьовані і випробувані на практиці.

5. Головною тенденцією розвитку Права Євросоюзу є його наближення за рядом формальних і сутнісних характеристик до національного права при збереженні та творчому рівні розвитку його міжнародно-правових рис.

6. Норми даного права створюються у межах політичної організації ЄС (включаючи Європейські Співтовариства), в межах якої мають загальнообов'язкову силу.

Поєднуючи дані ознаки, ми приходимо до такого визначення поняття „Право Європейського Союзу”: Право Європейського Союзу – це особлива правова система наднаціонального характеру, сукупність норм та принципів якої регулюють публічні та приватні суспільні відносини, які складаються у ході взаємовідносин та інтеграційних процесів у межах Європейських Співтовариств та ЄС.

Правова гама сучасної Європи таким чином поповнилася ще однією складовою і на даний момент є сукупністю вже трьох правових систем: національного права, міжнародного права і права

ЄС, що має наднаціональний характер. Враховуючи, що право як феномен розвивається разом з відповідним суспільством, можна прогнозувати, що розвиток інтеграційних процесів у різних куточках світу з часом приведе до виникнення й інших правових систем і досвід країн ЄС для їх становлення буде неоціненним. З'ясування основних напрямків і форм взаємодії права Європейського Союзу з традиційними правовими системами є перспективним напрямком подальших досліджень у даній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Капустин А. Я. Европейский Союз: интеграция и право : Монография / А. Я. Капустин. – М.: Изд-во РУДН, 2000. – 436 с.
2. Европейское международное право : учебник / Отв. ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова, П. В. Саваськов. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 408 с.

3. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу: навч. посіб. / В. Кернз. – [пер. з англ. В. С. Ісаковича]. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 381 с.

4. Право Европейского Союза : Учебник для ВУЗов / Под ред. С. Ю. Кашкина. – М.: Юрист, 2002. – 925 с.

5. Европейское право : право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека : учебник для вузов / рук. авт. кол., отв. ред. Л. М. Энтин. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – М.: Норма, 2005. – 939 с.

6. Opinion 1/91, First EEA Case, [1991] ECR 6079.

7. Cases C-6, 9/90 Francovich v. Italy, [1991] ECR I[1991] ECR I-5357.

8. Харитонов О. І. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: європейські традиції / Харитонов О. І., Харитонов Є. О. – Вид. друге, доповнене. – Х.: Одисей, 2006. – 624 с.

9. Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу : навч. посіб. / І. А. Грицяк. – К.: К.І.С., 2006. – 300 с.

10. Суд Европейских Сообществ. Избранные решения / Отв. ред. Л. М. Энтин. – М.: НОРМА, 2001. – 400 с.

© М. І. Марчук, 2009

УДК 341.4

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ

Т. Л. Сироїд

Анотація: У статті приділено увагу ролі міжнародного співробітництва у розслідуванні злочинів, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, та здійснення правосуддя; розглянуто порядок, умови та зобов'язання сторін щодо просьб про надання правової допомоги.

Ключові слова: Міжнародний кримінальний суд, Асамблея держав-учасниць, правова допомога, міжнародні злочини, привілеї та імунітети.

Аннотация: В статье уделено внимание роли международного сотрудничества в расследовании преступлений, подпадающих под юрисдикцию Международного уголовного суда, и осуществлении правосудия; рассмотрен порядок, условия и обязательства сторон относительно просьб об оказании правовой помощи.

Ключевые слова: Международный уголовный суд, Ассамблея государств-участников, правовая помощь, международные преступления, привилегии и иммунитеты.

Summary: The article pays attention to the role of international cooperation in the sphere of investigation of crimes that are under the jurisdiction of International Criminal Court. The order, procedures, conditions and obligations of parties concerning applications on legal assistance are considered.

Key words: International Criminal Court, Assembly of the participating states, legal assistance, international crime, privileges and immunities.

Прийняття у липні 1998 року Римського статуту постійно діючого Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), наділеного повноваженнями щодо розслідування злочину геноциду, злочинів проти людства, військових злочинів, злочину агресії, а також правом здійснювати переслідування осіб, які їх скоїли, є значним досягненням для світового

співтовариства [1]. Із майже 160 держав, що зібралися на конференцію ООН у Римі, яка розробила остаточний варіант Статуту МКС та прийняла його, 120 проголосували за підтримку тексту Статуту. Враховуючи відмінність інтересів та правових систем держав, які зробили свій внесок у цей процес, прийняття Статуту стало знаменною подією у прагненні створити постійно